

פרק ת

השפה בנושא ספרותי

בפרקים הקודמים דנו בכמה שאלות פילוסופיות ומדעיות קלאסיות שבורחת הפך למושאים של כתיבתו הספרותית: מציאות ואי-מציאות, ריאליזם ואידאליזם, זמן ונצח, מוות ואלמות, כאוס וסדר קוסמי. בפרק זה נעסוק בנושא נוסף, המחבר בין כל השאלות הללו והתופס מקום מרכזי ביצירתו של בורחס כולה, וכבר רמזתי על מרכיביותו בפרקים הקודמים – השפה האנושית.

כאשר תהה בורחס בדבר יכולתם של בני אנוש להבין את היקום הטובב אותם, הוא קישר זאת ישירות לבעיית השפה והדגים זאת בעזרת תיאור ניסיונו של ג'וזף ווילקינס ליצור שפה אנליטית באמצעות חלוקת עולם תופעות הטבע והמהשבות האנושיות לקטגוריות ולמינים ברורים ונפרדים. כך הראה בורחס, עד כמה בעייתיים הם כל הניסיונות מהסוג הזה. גם כאשר דיבר על הזמן העמיד בורחס את השפה במרכז הדין. לדוגמה, כאשר הוא פוגש את האלף במרחף אפל של בואנוס-אייירס ורואה, כיצד משתקפים לו כל העצמים של היקום באופן סימולטני, מבלי להתערבב זה לזה, בורחס מגלה שהוא נתון בבעיה כבואו לתאר לקוראים את ישר ראו עיניי.

כל שפה – כתב לפני שתיאר את מה שראה באותו רגע – היא אלף-בית של סמלים, שהבנתם מניחה עבר משותף לכל המשתמשים בהם: איך אוכל לדרוח לאחרים על האלף האינסופי, שזיכרוני הדל אך בקושי מצליח להקיק? ..מה שראו עיניי באותו רגע היה סימולטני: במה שאתאר בפניכם דבר רחוק דבר שכן זהו טבעה של השפה.

הדעת, ועל כן הפיקו בתי הספר לקרטוגנרפיה מפה של האימפריה, שגודלה בנודל האימפריה עצמה. הדורות הבאים, הלהיטים במידה פחותה מקודמיהם אחר לימוד הקרטוגרפיה, הבינו, שמפה ארית ממדים שכזו היא חסרת תועלת, ונחו אותה ללא רחם לאכזריות עדיין חורבות מקושעות של המפה, שוראות חיות ופושטי יד. וכמדינה כולה אין שריד אחר למרעים הגיאוגרפיים.

בורחס מתמקד אפוא במתח הכיטי הנוצר בין הרצון לתאר את המציאות בדיוקנות ובפירוט לבין האידאל המדעי של העמדת המציאות כולה על מספר מצומצם ככל האפשר של הנתים או של עקרונות. מתח דומה עולה מתוך תפישת השפה כמפת דרכים של המציאות. כבר ראינו, שבורחס מסרב לראות בספר יישות מבודדת, ושהוא מתאר אותו כציר אינסופי של יחסים ושל הקשרים הנוצרים בין המחבר לקוראיו השונים חדשות לבקרים. מעמד דומה מיוחד בורחס למילים ולשפה, ועל כן רעיון הלשון כמפת המציאות נתון אף הוא לשבט ביקורתו האידיאלית.

הסתכלות בשפה כמפת דרכים למציאות מניחה, בדרך זו או אחרת, שהיא אוסף של תוויות, שכל אחת מהן מציינת עצם נפרד. כמו במטאפורות אפיסטמולוגיות אחרות שלו אימץ בורחס את ההנחה הזאת ונבנה בצורה עקבית, בעזרת סיפור, מציאות המבוססת על מתיתות הגבולות של הרעיון הזה עד קיצם הלוגי. הסיפור שאליו אתייחס ידוע לא פחות מאלה שהזכרתי בפרקים קודמים — "פונטס הזכרתי".

אינג'אן פונטס הוא נער תמהוני שבורחס פוגש בכפר קטן באורוגוואי. תכונתו הבולטת של פונטס היא זיכרונו המושלם. כולנו יכולים לתאר לעצמנו, בדרך כלשהי, מה פירוש הדבר להיות בעל זיכרון מושלם. אך כמו בתיאור הקיום המשתקף באלף, או בתוכן הספרים האינסופיים של ספריית כבל, בורחס הושב כאן שבדאי לתאר, בדרך של פירוט בלתי-אחיד, את המשמעות האמיתית של הזיכרון המושלם.

כמבט אחר — כותב בורחס בתיאורו — אנו מסוגלים לתפוש שלושה גביעים מונחים על השולחן. פונט

הריון אודות מהותה ותיפקודה של השפה האנושית הפך מאז תחילת המאה העשרים לאחת השאלות המרכזיות של הפילוסופיה המערבית, ויש אומרים — לבעייה המרכזית מכולן. חלק מהנושאים ומהעמדות שעלו בריון בריון הזה משתקפים בסיפורי של בורחס, על דרך המשאפורה האפיסטמולוגית. אחת השאלות שהפילוסופיה המודרנית של הלשון מתמקדת בה, עוסקת במעמד של המילים מול המציאות: באיזו מידה ניתן לתאר באופן מרוק את המציאות בעזרתן של המילים? לודוויג ויטגנשטיין (Ludwig Wittgenstein) נמנה עם העוסקים בשאלה הזאת. יש הרואים בו את גודל הפילוסופים של המאה העשרים בשל תרומתו בתחום הזה. ויש הרואים בו פילוסוף חסר ערך. אך דבר אחד בולט, המשותף לוויטגנשטיין ולבורחס, הוא ששניהם יצרו פרנסה טובה לגורמים של מלומדים ופרשנים העוסקים באינסטיטוציות בביאור עבודתם. מעבר לכך, נראה שגם משותף להם הרעיון הזה במעמדה של שפה. בספרו המוקדם, Tractatus Logico-Philosophicus, פיתח ויטגנשטיין רעיון, שעל פיו המציאות אינה מורכבת מעצמים בודדים, אלא ממעבד-עניינים נפרדים זה מזה. עצמים מצוינים במילים, וציון מילים מעיד צירוף עצמים, כלומר, מצב עניינים שיכול להתקיים, או לא להתקיים, במציאות. השפה הופכת, על פי התפישה הזאת, למעין מפת דרכים של המציאות.

כבר ראינו שהרעיון ברבר עצם קיומה של מציאות אובייקטיבית שבו זוכה לטיפול מצעה בסיפורי של בורחס. מפות בתיאור של מציאות חן רק חלק, מוגדר מאוד, מאותו רעיון, ועל מנת להבין את התייחסותו של בורחס לשפה כמפה המתארת את המציאות כדאי להביא כאן קטע קצר, שבו מצביע בורחס בהריון וכתמציתיות אופייניות על הבעיה שמאחורי מפות כאלה. שלא כמפתיע, שם הקטע הוא "על הדיוק במדע" והוא מופיע אצל בורחס כאילו צוטט מתוך ספר מסעות שנכתב בספרד במאה השבע-עשרה.

כאותה האימפריה התפתחה אמנות שרטוט המפות לדרגת שוכלול ושלמות כה גבוהה, עד כי מפה של מחוז בודד הגיעה לממדים של עיר שלמה, ואילו מפת האימפריה הקיפה את המחוז כולה. עם הזמן שוב לא הניחו מפות חסרות מידה כגון אלה את

"מאקסימו פרי"; במקום שבעת-אלפים וארבע-עשרה, הוא אמר "הרכבת". מספרים אחרים היה: "לואיס קליאן לפינור" (אנב, זהו שמו האמיתי של דודו של בורחס — ל"ק); "גופרית", "הלווייתן", "נפוליאון", "הקזירה" וכן הלאה. למספר חמיש-מאות הוא קרא בפשטות "חשע". את השמות הגד פונס תוך כמה ימים, והוא הגיע בדרך זו חיש קל למספר עשרים וארבעה אלף. מיותר לומר, שפונס לא רשם את שמות המספרים, אך זכר כל אחד מהם.

ניסיתי להטביר לו — מריות לנו בורחס — שרפסוריה של קולות חסרי קשר שכזו היא בדיקת ההיפך משיטת מספרו. אמרתי לו, שכאשר אומרים 365 מתכוונים לשלוש מאות, שש עשרות וחמש יחידות. ניתוח כזה אינו קיים בודאי לגבי מספרים כמו 'הכנשי טויטויטאי' או 'שמיכת הבשר'. פונס לא הבין אותי, או לא רצה להבין.

ובאשר לשפה הטבעית: גם בעניין זה ראה פונס את הדברים בדרך שונה משל כל אדם רגיל. ברור שלפונס לא היה כל עניין לעל, כביכול, את השפה, בדרכו של גיזחן וילקונים. ההיפך הוא הנכון. בורחס מזכיר כאן פרויקט שהגה, ומאוחר יותר דחה. הפילוסוף האנגלי גיזחן לוק (John Locke) במאה השבע-עשרה: לייצור שפה שבה כל דבר יחיד, כל אבן, כל ציפור וכל ענף ישאו שם פרטי. גם פונס חשב בזמן מן הזמנים לייצור שפה כזאת, אך בסופו של דבר נזח אותה, משום שלטעמו היא תהיה כללית מדי ורדומשמעית מדי. פונס התקשה להבין שהסימן הכללי "כלב" מציין יחידים רבים כל-כך בעלי צורות וגדלים רבים כל-כך. יתרה מזאת, הפריע לו שהכלב בשעה שלוש וארבע-עשרה דקות (כשמתבלים עליו מן הצד) ישא שם זהה לכלב בשעה שלוש ורבע (כשמתבלנים מלפנים). פונס נבחר מול הלוחה של השפה המקובלת על בני אדם.

מי שהטביר בצורה יפה את הסיבה העמוקה למבוכתו של פונס הוא אומברטו אקו, שכבר הזכרתי בפרק קודם כמי שנטל פעמים רבות השראה מסיפוריו של בורחס לייצוקו בחורח הסימנים ובבקורת התרבות. כאחד מספריו הידועים מטביר אקו, שצירוף האותיות "כלב" אינו מציין דווקא כלב מסוים הנמצא לדידו באשר אני הוגה את המלה, אלא נציג כלשהו מאוסף כל הכלבים

תפש את כל הזמורות, את האשכולות ואת הפירות שיש בנפן שלמה. הוא ידע את הצורות של העננים הדרומיים בשחר של יום השלישים לאפריל 1882, והיה ביכולתו לחשוד אותן לזיכרון של צורת הנימים בכיפה של ספר ספרדי, שראה רק פעם אחת בחייו, ולפסי הקצף שמשוט אחד העלה על פני נהר ריו ג'נרל, ערב הקרב על קבראצו. זיכרונות אלה לא היו פשוטים: כל דימוי חזותי היה משולב בתחושות שרירים, בתחושות חום ובתחושות נפשיות. הוא יכול לשחזר את כל חלומותיו ואת כל מה שבין החלומות. פעמיים או שלוש הוא שחזר מהלכו של יום שלם: אף שלא היסס ולו לרגע, נמשך כל שיהזור כזה יום שלם... מעגל מצויר על הלוח, משולש ישר-זווית, ולתוך — כל אלה צורות שאנו תופשים בשלמותן. באותו אופן תפש אירנאו את רעמתו המתבדרת של טוט צעיר, את עדר הבקר הרועה על שלוחת ההר, את האש המטובה צורות, את העפר שלא ניתן למנות ואת פניו הרבים של המת בעת הלוחיה. אינני יודע כמה כוכבים הוא ראה בשמיים.

זהו אפוא זיכרונו המושלם של פונס: כפי שבורחס מתאר אותו. אבל באיזה אופן קשור עניין זה לשאלת מהות השפה? כאשר דיברנו על שפתו האנליטית של גיזחן וילקונים, הזכרתי את שיטת המיספור העשרונית, המאפשרת לנו לכנות את כל המספרים הטבעיים, מאחד ועד אינסוף, על פי מפתח קבוע, גם מבלי שראינו אי-פעם מספר מסוים קודם לכן. השפה האנליטית של גיזחן וילקונים הייתה מין ניסיון להרחיב את המודל הזה מתחום המספרים אל תחום העצמים והרעיונות בכלל. צירוף קיומן של השיטה העשרונית ושל שפת האנליטיות, הוגמת זו של וילקונים קשור לעובדה שזיכרונו המוגבל דורש עוררים לתפקודו. מצבו של אירנאו פונס, בעל הזיכרון המושלם, שונה לחלוטין. פונס לא נזקק לשיטה עשרונית, או לכל שיטה דומה לה, כדי לכנות את כל המספרים ולזכור איך קרא לכל אחד מהם. בשיטת המיספור שפיתח ניתן לכל מספר שם וסימן משלל, בלי קשר לקודמו או לזה שבא אחריו. במקום שבעת-אלפים ושלוש-עשרה, למשל, אמר פונס

כך בחצי-הכדור הדרומי של טלון, ואילו בחצי-הכדור הצפוני מבוססות השפות לא על פעלים אלא על שמות תואר, בעוד שמות העצם נוצרים מצירוף של תארים. במקום ירח אומרים בחצי-הכדור הצפוני של טלון "אוויריבהיר על-רקע כהה-עגול". צירופים מהסוג הזה אינם חייבים בהכרח לציין עצמים מציאותיים, כביכול. נהפוך הוא: דווקא מהותה של השפה הזאת מאפשרת למשוררים המקומיים לזמן עצמים על ידי הצירוף המתאים, ולהעלים אותם לאחר מכן, והמיר רק על פי הצורך הפואטי הרגעי שלהם. עצם אידאלי כזה יכול לשלב שני תארים המציינים מהות שונה לחלוטין, כגון צבע השחר וקריאתה הרחוקה של ציפור. אבל אפשר גם לצרף יותר משני תארים, ללא כל הגבלה, עד כדי יצירת פואמה שלמה העשויה ממלה אחת בלבד. הואיל וממילא איש בטלון אינו מייחס לעצמים מעמד של מציאות, הרי שמות העצם שניתן להמציא הוא אינסופי, ואיננו מוגבל על ידי אילוצים מסוג כלשהו.

כך מתאר לנו בורחס את השפה הנוצרת בעולם של זיכרון מושלם, כמו זה של פונס, אשר בו כל דבר יחיד בכל רגע ומן שונה על ידי חוקיות אידאליסטית טהורה. אבל יש טוג אחר של שפה שאנו פוגשים בכתביו של בורחס, והוא בנוי על יסודות הפונים מאלה שפגשנו עד כה. זהו עולם הזאהוס (Yahoos), המתואר בסיפור "הדו"ח של ד"ר בורדי".

בורחס מכנה בשם יאהוס את תושביו של תבל ארץ ששפת המקום בו נטולת תנועות, ויש בה רק עיצורים. התושבים נקראים במקור Moho, אך על מנת להקל על הקוראים בורחס משתמש בשם יאהוס, שיגותן טויפט המציא כבר לפניו כדי לתאר בני אנוש מעוותים, שגולבר פוגש במשעותיו המפורסמים. לסיפור הזאהוס התוודע בורחס (ואין בכך עורר כדי להפתיע את הקוראים) באמצעות כתב-יד בלתי-שלם שכתב איזה מצינור פרוטסטנטי סקוטי בשם דייוויד ברוודי.

בניגוד מוחלט לפונס, הזאהוס טובלים מוזכרון קצר למדי והם אינם זוכרים פרטים כלשהם. שפתם מורכבת ממונחים מופשטים וכלליים בלבד. מעטים הם הזאהוס הנושאים שם פרטי, והם קוראים זה לזה על ידי זיקת בוז. לפעמים כדי לפנות לחבר, הם נזרקים ומתגלגלים על הקרקע בניגוד לאנשי טלון, המטולגלים הקיימים. אבל פונס, בשל זיכרונו המופלג, אינו מסוגל לרעינות כלליים מהסוג הזה. ואפילו אם נראה לו במפורש את אוסף כל הכלבים הקיימים, לא יהיה בכך לספק אותו, שכן הוא יראה הברל בין האוסף הזה כעת לבין אותו אוסף בעוד כמה דקות. שפה שתספק את רצונו של פונס, ושבה אין התיחסות לרעינות כלליים, מכנה על ידי העוסקים בתחום בשם "שפה רפרנציאלית". שפת כאלה מעניינת מאוד מבהינה לוגית, אך מוגבלות מאוד כתאור השפה הטבעית של בני אנוש. בורחס עצמו הצביע על הקשיש הטמון בשפה רפרנציאלית באחד משיריו העוסק בגולם המיתולוגי מן הקבלה היהודית.

לרבי היה מסביר לו את חוקים
(הנה רגלי, הנה רגליך, הנה החבלי)
והצליח כעבור כמה שנים שהיצור
יטאטא את בית הכנסת, לטוב ולרע.

הגולם לומד על חוקים במונחים של תוויות המצביעות על דברים פרטיים, אבל לא יותר מזה: אין רעינות כלליים, אין הקשרים, אין סימן השולח אותנו לסימן אחר. וכפי שכבר ראינו פעמים רבות בפרקים הקודמים, השפה, לדעתו של בורחס, היא בדיוק החיפף מזה: אוסף של הקשרים גלויים וסמויים המעבררים אותנו כמעשה קסם מסימן אחד למשנהו, ממלה אחת למשניה וממספר אחד למשנהו.

מלבד השפה הרפרנציאלית של פונס, או של הגולם, מתאר בורחס בסיפוריו שפות מסוגים נוספים כגון בעולם האידאליסטי המובהק של טלון, שתזארתו בפרק ר'. כל דבר שנוצר בתרבות של טלון מניח ביסודו את האידאליזם כנקודת מוצא, והוא הדין במה שקורה לשפה. האידאליסטים, בתיאורו של בורחס, רואים את העולם לא כמערך של עצמים הקיימים בהלל, אלא כסידרה עוקפת של אירועים בלתי-תלויים זה בזה על ציר הזמן. משום כך לא קיימים בטלון שמות עצם, אלא רק פעלים ללא נושא, שלהם מוסיפים קידומות או סיומות מתאימות: כך למשל, אין להם מלה המציינת את העצם "ירח", אבל קיים פועל "לירח" או "לירח". כדי לומר "הירח עלה מעל הנהר", תושבי טלון ניגוד: *hlor u fang milo*, שתרגמונו, פחות או יותר: "כלפמי-מעלה מאתוהי הזורם-ער, ירח".

מכמה תכונות אופיי המוטיביות אותם. יש להם מוסריות, הם נחנים מקיומו של מלך ומשתמשים בשפה המתבטסת על רעיונות כלליים. כמו היהודים והיוונים הם מאמינים בסוד המאגי של השירה, והם מנחשים שהנפש שורדת לאחר מות הגוף. הם מאמינים בגמול ועונש. הם מייצגים, בקיצור, את חרבותם. כשם שאנו מייצגים אותה על אף הטאניו הרבים.

מעבר לביקורתו הסרקטית על מעמדם של ערכינו החברתיים המקובלים, שוב מתייחס בורחס בספור הזה, כפי שכבר נרמז, לשאלת השפה. היאהיט מסוגלים למנות רק עד ארבע. הם מונים בעזרת אצבעות: אחת, שתיים, שלוש, ארבע, חרבה. האינטוּיטְ, מסביר לנו ברודי ברודי'ח שלו, מתחיל עכורם באגודל.

הזיכרון של היאהיט, כאמור, מוגבל ומטושטש. כאשר הם כבר מצליחים לזכור רב־ימה, לא ברור להם אם הדבר קרה להם, או להוריהם, או שמא חלום הוא שחלמו. המכשפים מחוננים קצת יותר בתחום הזה: הם מסוגלים לזכור מה היה בכוקל או בערב הקודם. ויחד עם זאת, יש להם יכולת נגיבי מסוימת ומגבלת לעשר או תשע־עשרה הדקות הבאות.

לקשיים הנובעים ממצב עניינים זה, ובהקשר של השפה, התודע ברודי לראשונה כאשר ניסה לנצר את היאהיט. המשפט הפשוט "אבינו שבשמיים" היה עבור היאהיט חסר משמעות, ולמעשה כל מושג החזרות זו להם מיוסודג, שכן קשה להם להבין שפעולה שהתקיימה במרחק של תשעה חודשים בזמן יכולה להיות קשורה ללידתו של ילד. אין בתרבותם מקום לסיבות כה מרחיקות מהתוצאה ובה בלתי־סיביות.

שפתם של היאהיט מורכבת ומשוונה. לא ניתן לדבר על חלקי משפט, שכן אין בשפתם משפטים כלל. בניגוד מוחלט לכלבים השונים של פונס, המילים של היאהיט (שהן כולן חדי־הבריות ומורכבות מעיצורים בלבד) מציינות רק מושגים כלליים מאוד, שמשמעותם נקבעת על פי ההקשר או על פי צורת ההגייה. המלה zoo, למשל, מומזת לפזור או לכתמים: משמעותה יכולה להיות, על פי המצב, כוכבים בשמים, נמר, להקת ציפורים, ארְמָת, משהו שפור, פעולת הפזור, או המנוסה שלאחר החבוסה. המלה zoo

כוכבי ליעור עצמים רק מתוך כך שהם חושבים עליהם, היאהיט אינם מסוגלים ליעור דבר וחצי דבר כמו ידיהם. הם משתמשים באבנים ככלי נשק ומסתובבים עירומים ללא כל לבוש. הם חיים מציד ומלקוט פירות ושושים.

אל לנו לחשוב, בכל זאת, שאין ליאהיט תרבות כלשהי. בראש השבט עומדים מלכה, שהשבט כולו מעריץ את יופיה, ומלך בעל עוצמה בלתי־מוגבלת. כאשר נולד לשבט ילד בעל מום מסוים, שאת מהותו לא הצליח ברודי לפענח, הוא ומלך מיד למלך חדש, גפוי יקטעו ועינוו יישרפו כדי שהעולם החיצון לא יטריד את המורחות עליו צואה מדי יום. מוציאים אותו ממקום בדידותו רק בעת מלחמה, כדי לעודד את אנשי השבט. היאהיט מסתתרים כדי לאכול, ואת צרכיהם הם עושים בגלוי. מי שמואשם בהפרת כללי השבט מוצא להורג בסקילה, ללא משפט או דיונים מיוחדים, בפקודת המלך. ארבעה מכשפים יש לשבט, ומיוחסת להם היכולת להפוך אנשים לנחשים ולנמלים. כדי להוכיח זאת הראו היאהיט לברודי קן של נמלים באיזור מגוריהם. יש בין אנשי השבט גם משוררים.

יש שעולה בדיעתי של איש — מדרות ברודי כתיב־הידי — לחבר שש או שבע מילים, בדרך כלל חידתיות. הוא אינו מסוגל להתאפק וצועק אותן בפומבי, בעמידה, במרכז מעגל שאנשי השבט והמכשפים יוצרים כשהם שוכבים על הקרקע. אם השיר אינו מרגש — לא קורה מאומה. אם דברי המשורר גורמים להתגשות — כולם מתרחקים ממנו בשקט. כאחתהים אימה קדושה. הם חשים כאילו רוח הקודש נגעה בה. איש לא ידבר עוד איתו ולא יגע בו, אף לא אימו. היא אינו אדם עוד, כי אם אלהים, ועל כן ראוי כל אחד להורגו. המשורר, אם הוא מסוגל לכך, מהפך מפלס בחולות שביצפון.

בורחס ממשיך בחיאורו המפורט, עמוס מנהגים המערוריים בקורא רתיעה לא מבוטלת, אבל הוא מטכס באיריגוניה הזיחורית שלו. היאהיט, זאת אני יודע, הם עם של ברברים, אולי הברברי ביותר בתבל. אבל יהיה זה לא הזוג להתעלם

לעומת זאת, מצביעה על צפיפות או דחיסות. המשמעות יכולה להיות: שבת, גזע עץ, אבן, גל אבנים, פעולת יצירת הגל, כינוס ארבעת המכשפים, התייחדות גופנית או יצר, יתר על כן, אם הוגים מילים אלה בדרך מסוימת הן מקבלות משמעות הפוכה לחלוטין.

וכך, אם בסיפור על פניס הצביע בורחט על הקושי שבתפשת חשפה כמפת דרכים מדויקת של מציאות, הרי כאן הוא מזהיר מפני הקושי ההפוך, דהיינו זה הנובע מהכנת חשפה במערכת של הקשרים והו לא. זאת הרעיון הזה מביע בורחט בצורה יפה בסיפור על ברודי, כאשר הוא מסביר כי, לדעתו, התכונות הכסיות של שפת היאהוס מצביעות על כך שאין מדובר כאן בתרבות פרימיטיביות, אלא בתרבות שהלכה והידודרה. הוזה אומר: עושר ההקשרים, שעל פי הפישתו של בורחט מבסס את תיפקודה של כל שפה, התפתח בתרבות הזו עד כדי כך, שלבסוף נותרו הקשרים בלבד ולא שום הפניה ישירה מן חשפה אל העצמים או אל הרעיונות הכלת-אמצעיים שבמצאות.

רעתו הספקנית של בורחט על מהותה של חשפה מתמצתת בציטוט של צ'סטרטון, שהוא מביא בסיום מאמרו על חשפה האנליטית של גוהן וילקינס: וכך הוא כותב:

יודע האדם שיש בנפשו גוונים מפתיעים יותר, רבים יותר ועלומים יותר מן הצבעים של היצר בסתיו...
...בכל זאת הוא מאמין שגוונים אלה, בכל השילובים והמיוזגים האפשריים, נתנים לחיזור מדויק באמצעות מנגנון שרירותי של צרחות ונהמות. הוא מאמין, כי מתוך שקית יוצאים רעשים, שפירושם כל מסתורי החיכוך וכל גמיסות הכמיהה.

בפרק הזה תיארתי בקווים כלליים את עניינו של בורחט בשפה כאובייקט אפשרי לכתיבה ספרותית וכבסיס למטאפורות אפיסטמולוגיות. להתיינותו של בורחט בשפה יש פן נוסף, והוא נוגע לשפה כאובייקט אסתטי ממדרגה ראשונה, ועל כך — בפרק הבא.